

IV Aantekeningen op de *Iršād al-Qāsid*

Hier volgt een beknopt commentaar op Ibn al-Akfānī's *Iršād al-Qāsid*. De nummers verwijzen naar de paragrafen in de editie.

In dit commentaar worden in de regel filosofische termen niet behandeld, omdat Ibn al-Akfānī deze ontleend heeft aan het filosofisch-technisch vocabulaire van Ibn Sīnā. De terminologie van Ibn Sīnā, zoals deze in gebruik is in de verschillende kortere geschriften van Ibn Sīnā (zie bibliografie Ibn Sīnā 1881, 1910, 1933, 1985), is door Ibn al-Akfānī steeds gebruikt. In de veertiende eeuw was deze terminologie kennelijk geheel ingeburgerd. De lezer van de Arabische tekst wordt verwezen naar Goichon 1938, waarin de filosofisch-technische woordenschat van Ibn Sīnā uitputtend behandeld wordt. Het vocabulaire in Afnan 1964 is in dit verband niet verhelderend gebleken.

Voor de identificatie en evaluatie van het bibliografisch materiaal in de *Iršād al-Qāsid* verwijs ik naar hoofdstukken V en X.

1-25. Duitse vertaling bij Haarbrücker 1859, pp. 5-6.

2. De formulering van de *ḥamdala* is geheel traditioneel. Zij doet ook denken aan die van de veel oudere encyclopedie, het *Kitāb Mafātīḥ al-'Ulūm* van al-Ḳwārizmī (al-Ḳwārizmī 1895, p. 2).

15. Vgl. de identieke formulering door elatieven in al-Fārābī's encyclopedie (Fārābī 1953, p. 8).

26-106. Duitse vertaling bij Haarbrücker 1859, pp. 6-9.

29. *waraṭat al-anbiyā'*: vgl. *Concordance* IV, p. 321.

32. *Koran* LXV (12)12.

34. *Koran* XXXV (25)28.

36. *Koran* XXIX (42)43.

38. *Koran* XXXIX (12)9.

40. Vgl. *Concordance* IV, p. 10.

47 *tulma fī al-islām*: Vgl. Lane, p. 350; *Concordance* IV, p. 320.

54. *Koran* XXV (46)44.

65. Vgl. *Concordance* IV, p. 380.

90. *Koran* II (272)269.92-93 Voor nagenoeg identieke teksten, vgl. *Concordance* I, p. 491.

96. Dit slaat mogelijk op een controverse met Joodse collega's. Misschien moet er in deze context een verband gelegd worden met de mogelijk Judeo-Arabische plagiaatkwestie van de anonieme bewerking van de *Iršād al-Qāsid*, *al-Durr al-Naẓīm*. Zie hierover hoofdstuk VI. Ibn al-Akfānī is van mening dat de medische wetenschap in zijn tijd in slechte handen is. Vgl. *Iršād al-Qāsid* 203.

100. *suht*: onrechtmatig verkregen bezit. Mogelijk een toespeling op *Koran* V (68)63.

107-230. Duitse vertaling bij Haarbrücker 1859, pp. 10-16.

111-112. De termen *taṣawwur* en *taṣdīq* zijn door mij steeds vertaald als 'voorstelling' en 'bewering'. Over gebruik en betekenis van deze termen zie Wolfson 1943, Goichon 1938, nrs. 374 en 361. Zie ook Ibn Sīnā 1936, pp. 3-4. Josef van Ess vertaalt hen met resp. 'Vorstellung' en 'Urteil' (van Ess 1966, pp. 95-113, alwaar ook een uitgebreide discussie over oorsprong en gebruik van dit begrippenpaar). Zie ook al-Naššār 1978, pp. 39-62 (onder dankzegging aan J. Lameer voor deze bibliografische verwijzingen). Zie ook *Iršād al-Qāsid* 849-50.

156. *Concordance* IV, p. 385.

158. *muyassar*, vgl. *Concordance* VI, p. 94.

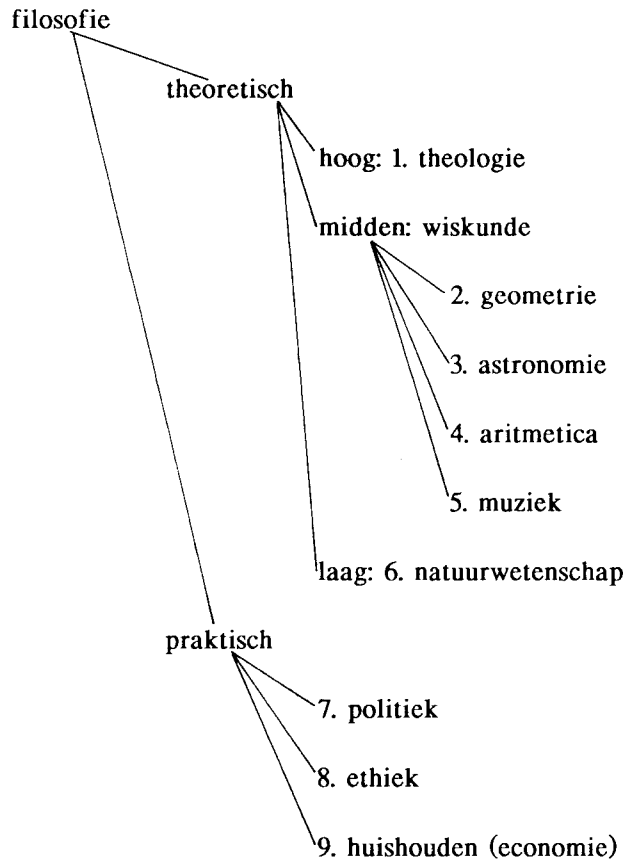
200. Vgl. Matth. 7:6.

206. *Koran* XX (113)114.

208. *Koran* XII (76)76.

231-248. Duitse vertaling bij Haarbrücker 1859, pp. 16-18.

231-241. Schematisch is de verdeling van de elf grondwetenschappen dus als volgt:

(vervolg van het schema op de voorgaande bladzijde)

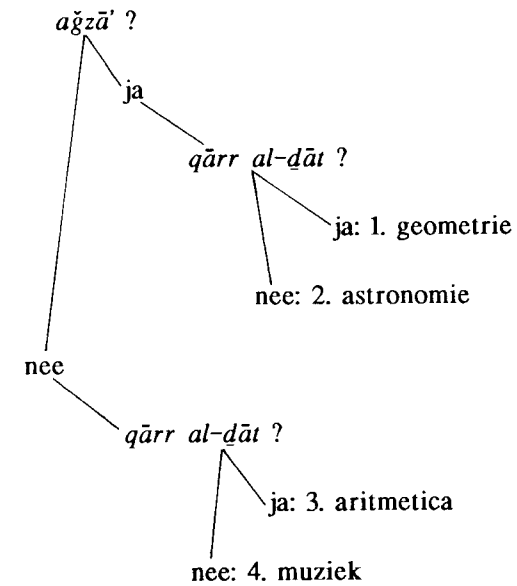
wetenschappen die niet omwille
van zichzelf beoefend worden

betekenissen: 10. logica

middel tot betekenis: 11. filologie

236. De compositie van deze indeling is kennelijk beïnvloed door Ibn Sīnā 1910, p. 228, behalve dat Ibn al-Akfānī *adnā* gebruikt waar Ibn Sīnā *asfal* heeft. Vgl. ook Ibn Sīnā 1546, f. 137b.

239. De auteur deelt de *riyāḍiyyāt* dus als volgt in:

Zie ook *Iršād al-Qāsid* 885, waar met de wiskundige wetenschappen deze vier hoofdwetenschappen worden bedoeld.

240. De indeling van de praktische wetenschappen gaat dus als volgt:

algemeen: 1. politiek

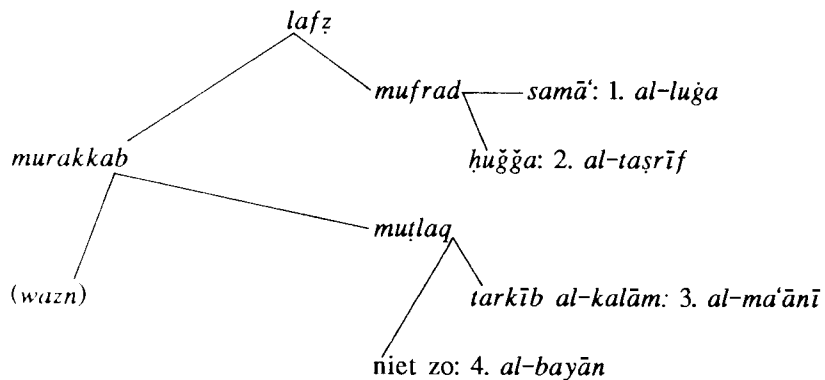
bijzonder:

individu: 2. ethiek
met zijn *kāṣṣa*: 3. huishouding

242. Met het *Kitāb al-Burhān* kan hier de *Analytica posteriora* van het Aristotelische *Organon* bedoeld zijn, maar misschien is het ook een verwijzing naar het hoofdstuk van die naam in Ibn Sīnā's *Nağāt* (Ibn Sīnā 1985, pp. 97-123).

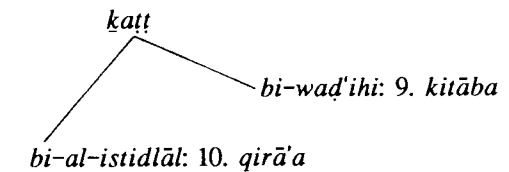
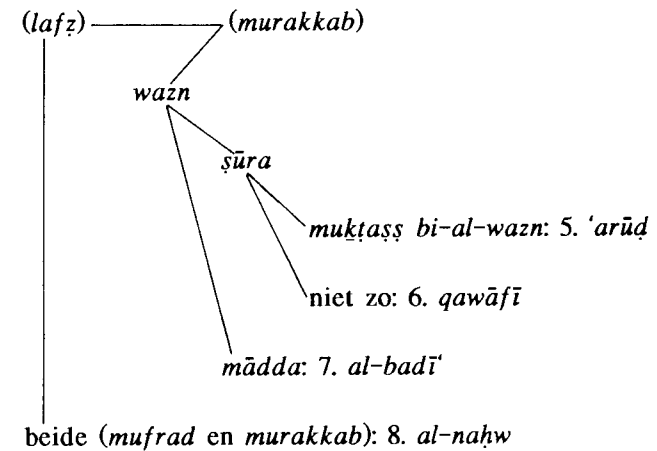
249-260. Duitse vertaling bij Haarbrücker 1859, pp. 21-22.

253-257. De indeling van de afgeleide wetenschappen van de *adab* is dus als volgt:

(vervolg van het schema op de volgende bladzijde)

(vervolg van het schema op de voorgaande bladzijde)

275-283. *ilm al-ma'ānī wa-al-bayān*. Zie voor de historische ontwikkeling van de betekenis van dit begrippenpaar, en de problematiek die zich voordoet bij de vertaling ervan: S.A. Bonebakker, art. *al-Ma'ānī wa 'l-Bayān*, in *EI*², deel V, pp. 898-902.

279. *fī mā ba'd*: zie *Iršād al-Qāšid* 288.

300. Ġamāl al-Dīn Ibn Wāṣil (gest. 697/1298, vgl. *GAL G I*, 322; *S I*, 555).

315-319. Duitse vertaling bij Haarbrücker 1859, p. 22.

320-323. Duitse vertaling bij Haarbrücker 1859, pp. 22-23.

327-336. Ibn al-Akfānī geeft hier de boeken van het Aristotelische *Organon*, plaatst echter de sofisten geheel achteraan. Vgl. bijvoorbeeld Rescher 1964, p. 8. Vgl. ook *Iršād al-Qāšid* 337. Zie voor nagenoeg

identieke formuleringen Ibn Sīnā 1910, pp. 240-3.

343. *Mi'yār al-'Ilm* is ook de titel van een werk van al-Ġazzālī, vgl. *GAL G I*, 425; *S I*, 755 (nr. 62).

359-401. Duitse vertaling bij Haarbrücker 1859, pp. 23-25.

373. *ūlūlūġiyā*: de theologie van Aristoteles. Vgl. Peters 1968, pp. 72-3.

400. *sanadkuruḥu*: zie *Iršād al-Qāšid* 527-590.

402. Vgl. *Concordance V*, p. 134.

403. *Koran XLI* (42)42.

404. Toespeling op *Koran XVII* (90)88.

406. *naṣṣ* (aanwijzing) en *iġtihād* (activiteit) zijn technische termen van de Šī'a. Zie voor hun betekenis en context Halm 1988, in de index.

409-410. Vgl. Šahrastānī 1842-46 (Arabische tekst), p. 59; Šahrastānī 1850-51 (Duitse vertaling), I, pp. 88-89.

412. Vgl. Šahrastānī, tekst, pp. 60-61; Šahrastānī, vertaling, I, pp. 89-90.

413. Vgl. voor het begin Šahrastānī, tekst, p. 64; Šahrastānī, vertaling, I, p. 95.

417. Vgl. Šahrastānī, tekst, pp. 61-62; Šahrastānī, vertaling, I, p. 92.

418. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 63; Šahrastānī, vertaling, I, p. 94.

419-420. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 100; Šahrastānī, vertaling, I, p. 151.

421. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 101; Šahrastānī, vertaling, I, p. 152.

422. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 101; Šahrastānī, vertaling, I, p. 153.

423. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 108 onder; Šahrastānī, vertaling, I, p. 164.

426. Vgl. Šahrastānī, tekst, pp. 126-7; Šahrastānī, vertaling, I, pp. 191-2.

431. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 115; Šahrastānī, vertaling, I, p. 174.

437. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 118; Šahrastānī, vertaling, I, p. 178.

439. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 121; Šahrastānī, vertaling, I, p. 183. Šahrastānī, heeft (tekst, p. 120, regels 5 en 15) *kaṭīr al-nawā*. De secte heet bij Šahrastānī 'al-Šāliḥiyya'.

440. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 119; Šahrastānī, vertaling, I, p. 180.

441. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 132; Šahrastānī, vertaling, I, p. 199.

442. Vgl. Šahrastānī, tekst, pp. 124-5; Šahrastānī, vertaling, I, p. 188.

443. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 132; Šahrastānī, vertaling, I, p. 200.

444. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 126; Šahrastānī, vertaling, I, p. 190.

445. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 85; Šahrastānī, vertaling, I, p. 128.

447. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 90; Šahrastānī, vertaling, I, p. 134.

448. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 133; Šahrastānī, vertaling, I, p. 201.

449. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 134; Šahrastānī, vertaling, I, p. 202, waar zij de 'Ilbā'iyya worden genoemd.

449. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 134; Šahrastānī, vertaling, I, p. 203.

450. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 136; Šahrastānī, vertaling, I, p. 206.

451. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 138; Šahrastānī, vertaling, I, p. 209.

452-453. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 145; Šahrastānī, vertaling, I, p. 218.

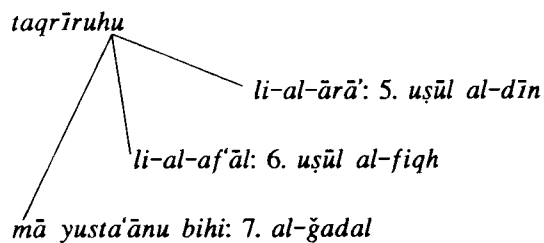
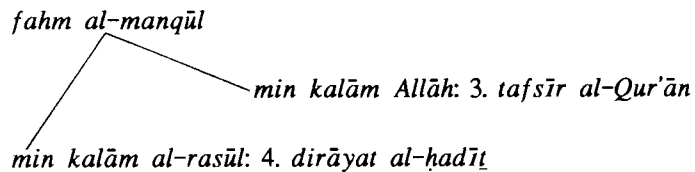
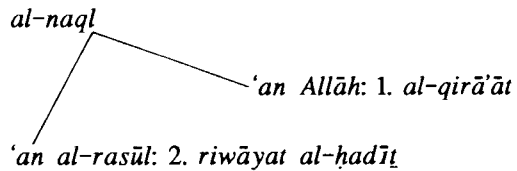
454. Vgl. Šahrastānī, tekst, pp. 91-2; Šahrastānī, vertaling, I, p. 137.

456. Vgl. echter Šahrastānī, tekst, p. 94; Šahrastānī, vertaling, I, pp. 140-1. *Koran VI (146)145.*
457. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 95; Šahrastānī, vertaling, I, p. 143.
458. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 96; Šahrastānī, vertaling, I, p. 144.
459. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 96; Šahrastānī, vertaling, I, p. 144.
460. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 96; Šahrastānī, vertaling, I, pp. 144-5.
- 461-462. Vgl. Šahrastānī, tekst, pp. 96-7; Šahrastānī, vertaling, I, pp. 145-6.
463. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 97; Šahrastānī, vertaling, I, p. 147.
464. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 97; Šahrastānī, vertaling, I, pp. 146-7.
465. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 98; Šahrastānī, vertaling, I, p. 147.
- 466-467. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 98; Šahrastānī, vertaling, I, p. 148.
468. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 98; Šahrastānī, vertaling, I, pp. 148-9. Daar echter *niṣf al-'uṣr.*
469. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 99; Šahrastānī, vertaling, I, p. 149.
470. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 99; Šahrastānī, vertaling, I, p. 150.
471. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 101; Šahrastānī, vertaling, I, p. 153.
472. Vgl. Šahrastānī, tekst, pp. 101-2; Šahrastānī, vertaling, I, pp. 153-4.
- 473-474. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 102; Šahrastānī, vertaling, I, p. 154.
475. Vgl. Šahrastānī, tekst, pp. 103-4; Šahrastānī, vertaling, I, pp. 156-7.
476. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 104; Šahrastānī, vertaling, I, p. 157.
478. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 105; Šahrastānī, vertaling, I, p. 158.

479. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 107; Šahrastānī, vertaling, I, pp. 161-2.
480. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 107; Šahrastānī, vertaling, I, p. 162.
481. Vgl. Šahrastānī, tekst, pp. 135-6; Šahrastānī, vertaling, I, p. 205.
482. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 141; Šahrastānī, vertaling, I, p. 212.
483. Vgl. Šahrastānī, tekst, pp. 142-3; Šahrastānī, vertaling, I, p. 215.
- 490-508. De indeling van de boeken van het Oude Testament is bij Ibn al-Akfānī dus als volgt:
De eerste *martaba (tawrāt)* omvat:
- 1. Genesis, 2. Exodus, 3. Leviticus, 4. Numeri, 5. Deuteronomium.
De tweede *martaba (al-uwwal)* omvat:
- 1. Jozua, 2. Richteren, 3. Samuel, 4. Koningen.
De derde *martaba (al-aḳīra)* omvat:
- 1. Jesaja, 2. Jeremia, 3. Ezechiël, 4. twaalf boeken, o.a. Jona, Habakuk, Zacharia.
De vierde *martaba (kutub)* omvat:
- 1. Kronieken, 2. Psalmen, 3. Job, 4. Spreuken, 5. Rechters(?), 6. Hooglied, 7. Prediker, 8. Klaagliederen, 9. Ardašīr(?), 10. Daniël, 11. Ezra.
493. Vgl. Numeri 11:4-35.
514. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 174; Šahrastānī, vertaling, I, p. 264.
- 517-518. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 173; Šahrastānī, vertaling, I, p. 263.
519. *Koran V (77)73*
- 520-521. Vgl. Šahrastānī, tekst, pp. 176-7; Šahrastānī, vertaling, I, p. 267.
521. *Koran V (76)72*
522. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 177; Šahrastānī, vertaling, I, p. 268.
523. Vgl. Šahrastānī, tekst, p. 175; Šahrastānī, vertaling, I, p. 265.

527-538. Duitse vertaling bij Haarbrücker 1859, p. 26.

534-538. De indeling van de afgeleide wetenschappen van de 'ilm *al-nawāmīs* is dus als volgt:

istikrāḡ al-aḥkām: 8. *al-fiqh*

561. Deze traditie staat onder meer in de *Musnad* van Aḥmad (Ibn Ḥanbal 1895 I, p. 266), waar de Profeet dit zegt met zijn hand op de schouder van Ibn 'Abbās. Al-Qaṣṭallānī 1871 geeft in zijn commentaar op al-Buḡārī, *Dabā'iḥ* nr. 28 (deel VIII, p. 322), als epitheton voor Ibn 'Abbās: *al-baḥr fi-al-'ilm*. *Ḥabr* en *baḥr* als epitheta voor Ibn 'Abbās worden genoemd door Ibn al-Aṭīr 1963 I, p. 328: *al-ḥabr* vanwege zijn wetenschappen, en *al-baḥr* vanwege de omvang van deze wetenschap.

al sadr al-awwal: Dozy 1877-81, s.v.: «spécialement: 'les premiers temps

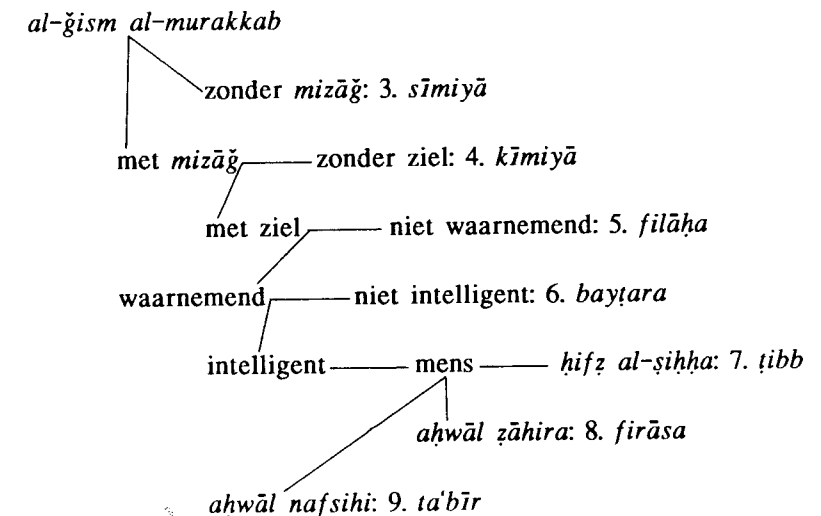
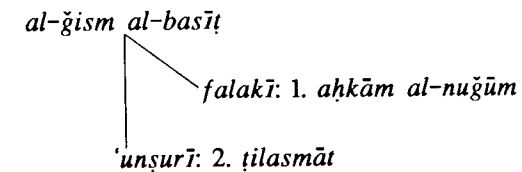
de l'islamisme'».

601. *al-muwalladāt al-ṭalāṭa*: bedoeld zijn de minerale, vegetatieve en animale rijken.

602. *quqins*: al-Damīrī 1857-8, II, p. 308 geeft: *quqīs*: 'phoenix'.

605. *wa-qad taqaddama*: zie *Iršād al-Qāsid* 355-358.

606-609. De indeling van de afgeleide wetenschappen in de natuurwetenschap is dus als volgt:

609. '*alā al-nahḡ al-mutaqaddim*: Ibn al-Akfānī begint echter bij de medische wetenschap, zijn eigen specialiteit.

624. De laatste drie titels zijn werken van Ibn al Akfānī zelf. Zie mijn

bibliografie van het werk, resp. nrs. 5, 8 en 3.

627. *Koran XXXII (6)7.*

628. *asfal al-sāfilīn: Koran XCV (5)5.*

635. *Koran XV (75)75; Koran II (274)273.*

636. *Concordance VII, p. 298.* Voor de divinatoire technieken *qiyāfat al-aṭar wa-qiyāfat al-bašar*, zie Fahd 1966, p. 371.

638. Deze uitkomst wordt als volgt berekend. De gehele zending van de Profeet Muḥammad duurde 23 jaar. Zijn eerste openbaringen waren dromen die hij gedurende een half jaar had. De ware dromen worden daarom, in tijd gemeten, 1/46 deel van het profetschap genoemd. Deze berekening staat aan het begin van de meeste Arabische werken over droomuitleg.

652. Beide citaten uit *Koran VII (113)116.*

654. *wa-yunfaṭ 'alayhi: vgl. Koran CXIII (4)4.*

701. *Koran XVIII (103)103 - (104)104.*

711. Deze traditie o.m. in Muslim, *masāğid* nr. 33. Al-Nawawī in zijn commentaar hierop (Muslim 1930 V, p. 23) vermeldt weliswaar *iktilāf*, maar komt tot de conclusie dat deze traditie een verbod op de geomantie inhoudt. Zo ook Siddiqi in zijn vertaling (Muslim 1973-5 I, p. 272). De variant in handschrift E² is conform de tekst in Muslim, maar wordt hier niet gebruikt voor emendatie omdat daarvoor verdere handschriftelijke steun ontbreekt.

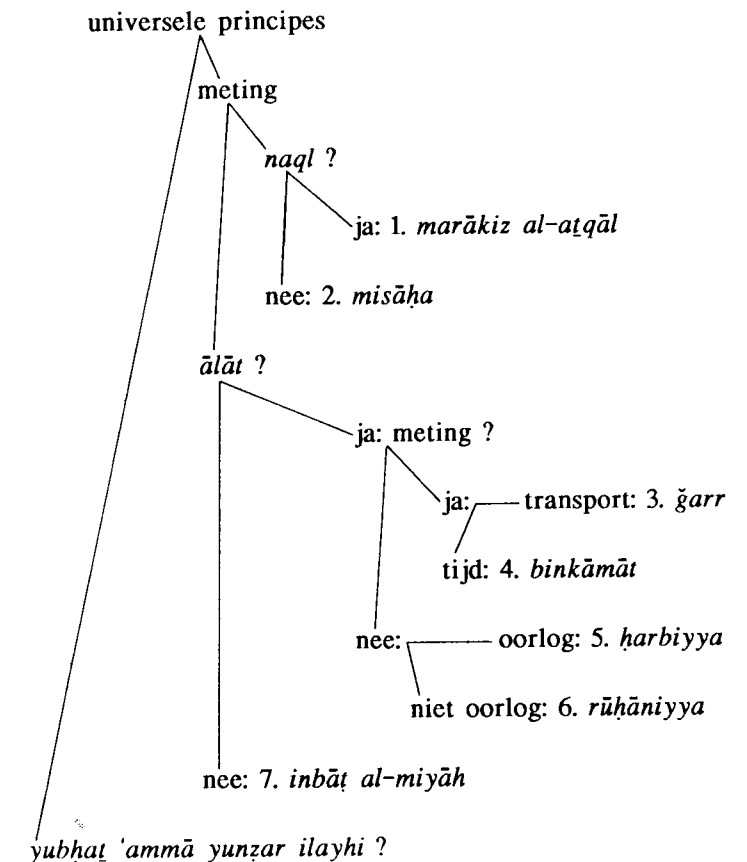
713-755. Duitse vertaling van, en uitgebreid commentaar op het hoofdstuk over de geometrie in Wiedemann 1970 I, pp. 110-143.

714. *al-ğism al-ta'limī: Voor de zuiver filosofische betekenis van deze term vgl. Goichon 1938, p. 249, nr. 457: 'le corps qui appartient au prédicament Quantité'.*

721. *al-Mu'taman b. Hūd.* Zie voor een reconstructie van zijn werk over de geometrie Hogendijk 1986.

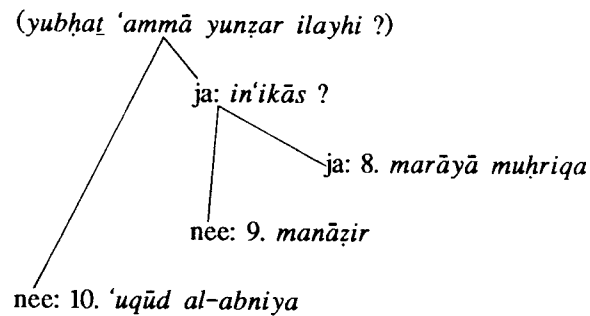
726. *iktilāf manāzir al-ašyā':* Dit betreft optische verschijnselen, zoals parallax, waarbij men voorwerpen op verschillende wijze ziet, afhankelijk van de positie van degene die kijkt.

728-734. De indeling van de afgeleide wetenschappen van de geometrie is dus als volgt:

(vervolg van het schema op de volgende bladzijde)

(vervolg van het schema op de voorgaande bladzijde)

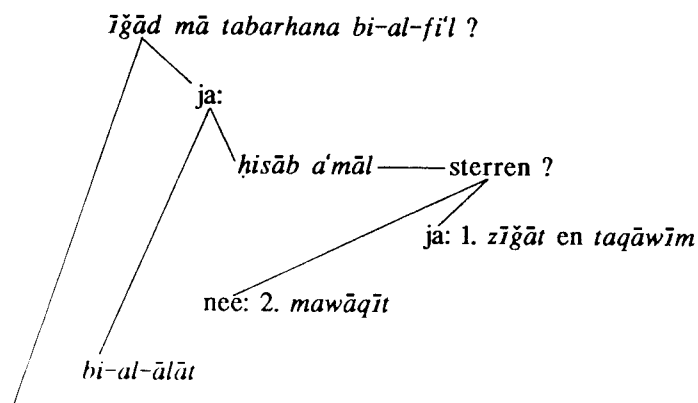
743. *qarasṭūn*: Een weeginstrument, vgl. K. Jaouiche, art. *Ḳarasṭūn* in *EI*² (deel IV, p. 629), en ook Jaouiche 1976.

754. *ka-qadḥay al-'adl wa-al-ḡūr*: Het is niet duidelijk welke automaat met deze beide drinkbekers is bedoeld. Zij worden niet genoemd in Banū Mūsā 1979 en al-Ġazarī 1974.

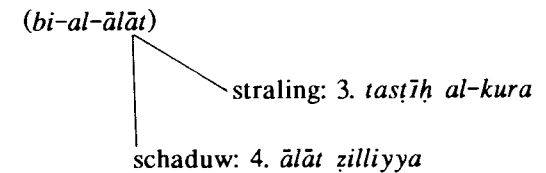
wa-al-suruḡ al-qatṭāra: De druppelende lamp is wellicht een zichzelf bijvullende olielamp. Vgl. de modellen 95, 96 en 97 in Banū Mūsā 1979.

756-785. Duitse vertaling van, en uitgebreid commentaar op het hoofdstuk over de astronomie in Wiedemann 1970 I, pp. 258-270.

771-773. De indeling van de afgeleide wetenschappen van de astronomie is dus als volgt:

(vervolg van het schema op de voorgaande bladzijde)

(ṭġād mā tabarhana bi-al-f'il ?)

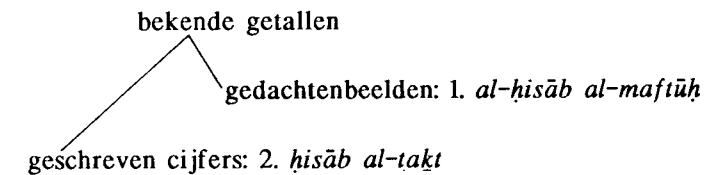
nee: 5. *kayfiyyat al-iršād*

786-818. Duitse vertaling van, met commentaar op het hoofdstuk over aritmetica, in Wiedemann 1970 I, pp. 428-436.

790. *kamā* -- *bi-'adad*: Vgl. ook al-Ḳwārizmī 1895, p. 184, regel 9-10.

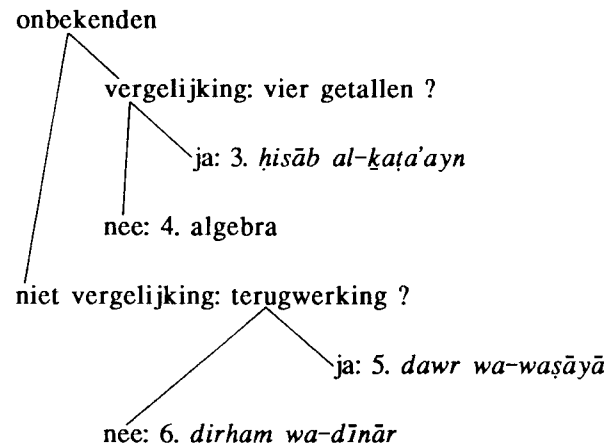
791. *al-a'dād al-mutaḥābba*: De bevriende getallen. De bekendste zijn de getallen 220 en 284. De som van de delers van 220 bedraagt 284 en de som van de delers van 284 bedraagt 220, vgl. Rāšid 1982. Het eerstvolgende paar, 17296 en 18416, was ook in de Arabische wiskundige traditie bekend, vgl. Hogendijk 1984.

792-795. De afgeleide wetenschappen van de aritmetica worden dus als volgt ingedeeld:

(vervolg van het schema op de volgende bladzijde)

(vervolg van het schema op de voorgaande bladzijde)

798. *Koran* XXI (48)47; *Koran* X (5)5; *Koran* XXIII (115)113.

800. Ibn al-Akfānī's eigen vaardigheid in het rekenen op een bord, of in het zand, wordt vermeld door al-Šafadī 1949, p. 25; *A'yān al-'Ašr* (MS Berlijn We. 298 (Ahlwardt 1887-1899, nr. 9864)), f. 118a. Zie voor de tekst en vertalingen van deze mededelingen het hoofdstuk over leven en werk van Ibn al-Akfānī.

taḡnā 'ammā ba'dahā bi-al-marātib: Hiermee wordt bedoeld dat men de tientallen, honderdtallen enz. niet apart hoeft te kennen, daar deze verkregen worden door middel van dezelfde cijfers als welke voor de eenheden worden gebruikt.

808. *hisāb al-kaṭa'ayn*: Dit is de *regula duorum falsorum*. Vgl. Juschkewitsch 1964, pp. 214-7.

814-816. Het hier door Ibn al-Akfānī gegeven voorbeeld is een exces in deze wetenschap, en eerder bedoeld als een grap, bedacht door specialisten in het erfrecht. Ibn al-Akfānī's voorbeeld komt neer op een soort juridisch perpetuum mobile en is eigenlijk niet een serieuze illustratie van het onderwerp van deze wetenschap. Duidelijker is het voorbeeld van de berekening van de teruggave van ongeldige legaten dat door Wiedemann 1970 I, p. 435, noot 1, wordt gegeven en dat is ontleend aan de *Algebra* van al-Kwārizmī.

817-818. Christel Hein vat de inhoud van dit hoofdstuk (de berekening van meer dan een onbekende met meer dan een vergelijking) ten onrechte samen als 'Umrechnung von Silber- und Goldeinheiten' (Hein 1985, p. 207). Vgl. Juschkewitsch 1964, p. 211.

819-833. Duitse vertaling van, en commentaar op het hoofdstuk over de muziek in Wiedemann 1970 deel II, pp. 589-595. Zie ook Shiloah 1968 en 1979.

830. Bijna identiek met al-Fārābī 1953, p. 70, regel 13-15 (Arabische tekst).

845. Bryson, vgl. Plessner 1928.

847-863. Samengevat bij Haarbrücker 1859, pp. 20-21.

849. Vgl. voor al-Šahrastānī's samenvatting van Ibn Sīnā's logica: Šahrastānī, tekst, pp. 348-9; Šahrastānī, vertaling, II, pp. 213-4.

852. Vrijwel letterlijk overgenomen uit Ibn Sīnā 1963, nr. 1 (Arabische tekst, p. 10; vertaling, pp. 11-2). Ibn al-Akfānī heeft *māhiyya* vervangen door *ḥaqīqa*.

In het algemeen kan gesteld worden, dat Ibn al-Akfānī, met name in de epiloog van de *Iršād al-Qāsid* (maar eigenlijk in de gehele *Iršād al-Qāsid*), gebruik maakt van de filosofische terminologie van Ibn Sīnā, en dat hij met name veel ontleent aan de 'gemakkelijke' boeken van Ibn Sīnā, het *Kitāb al-Hudūd* (Ibn Sīnā 1963), het *Kitāb al-Naḡāt* (Ibn Sīnā 1985) en de *Risāla fī Aqsām al-'Ulūm al-'Aqliyya* (Ibn Sīnā 1910). In mijn hiervolgende annotatie bij deze epiloog verwijs ik slechts incidenteel naar parallellen uit genoemde werken van Ibn Sīnā.

853. Vgl. Ibn Sīnā 1963, nr. 2 (Arabische tekst, pp. 10-11; vertaling, pp. 12-3).

857. *al-maqūl 'alā kaṭīrīn . . .*: Vgl. het in Goichon 1938 (p. 405, nr. 723) aangevoerde citaat uit Ibn Sīnā's *Naḡāt*.

864. Vgl. Ibn Sīnā 1963, nr. 7.

865-866. De definitie van *ḡawhar* is geheel conform de formulering van

Ibn Sīnā 1963, nr. 15. Ibn Sīnā 1881, p. 60 en in navolging hiervan Ibn Sīnā 1933, p. 103 hebben echter *li-annahu yaḥtāḡu*, terwijl Ibn al-Akfānī *lā yaḥtāḡu* geeft, wat veel meer voor de hand ligt. De betekenis van de definitie wordt er wel door omgekeerd. Ibn Sīnā 1963, p. 23 (Arabische tekst) bevestigt deze, mijns inziens betere, lezing.

867. De definities van *hāyūlā* (ύλη) zijn geheel conform die in Ibn Sīnā 1963, nr. 6 (Arabische tekst, pp. 17-8; vertaling, pp. 25-7). Hetzelfde geldt voor de definitie van *mādda* (ibid., nr. 8).

ka-al-minā: 'zoals het sperma'. Een wat beknopte vorm van Ibn Sīnā's formulering (Ibn Sīnā 1963, nr. 8 = Arabische tekst, p. 18). Bedoeld is, zo blijkt uit Ibn Sīnā's tekst, de vermenging van sperma en bloed om een animale vorm tot stand te brengen.

868. De definities van *šūra* zijn conform Ibn Sīnā 1963, nr. 16 (tweede helft).

870-871. De definities van *'aql* zijn conform Ibn Sīnā 1963, nr. 3.

872-874. De definities van *nafs* zijn conform Ibn Sīnā 1963, nr. 4.

885. De telling van zeven theoretische hoofdwetenschappen lijkt hier niet te kloppen, want er worden er maar vier met name genoemd. Met de algemene aanduiding 'wiskunde' worden hier bedoeld de volgende vier wiskundige hoofdwetenschappen: geometrie, astronomie, aritmetica en muziek. Vgl. ook mijn annotatie bij *Iršād al-Qāsid* 239 en 231-241. De *adab* ontbreekt in deze opsomming.

885-886. Duitse vertaling bij Haarbrücker 1859, p. 21.